

BANKLARNI TO'LOVGA LAYOQATLILIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Adilova Zohida Ikromjonovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti bank ishi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada banklarning to'lovga layoqatliligini ta'minlash va uni takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirish, likvidlikni samarali boshqarish, risklarni kamaytirish va kapital yetarliligini mustahkamlash masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida zamonaviy bank texnologiyalari, risk-menejment tizimlari hamda prudensial nazorat mexanizmlarining banklar faoliyatiga ta'siri asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bank tizimining barqarorligi va mijozlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiluvchi samarali tavsiyalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan.*

Kalit so'zlar: *to'lovga layoqatlilik, bank likvidligi, moliyaviy barqarorlik, kapital yetarliligi, risk-menejment, bank nazorati, kredit portfeli, prudensial me'yorlar, raqamli bank xizmatlari, bank samaradorligi*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования платёжеспособности банков. Анализируются вопросы повышения финансовой устойчивости коммерческих банков, эффективного управления ликвидностью, снижения рисков и укрепления достаточности капитала. Особое внимание уделяется влиянию цифровых банковских технологий, систем риск-менеджмента и механизмов пруденциального надзора на деятельность банков. Полученные результаты направлены на разработку рекомендаций по укреплению стабильности банковской системы и повышению доверия клиентов.*

Ключевые слова: *платёжеспособность банков, ликвидность, финансовая устойчивость, достаточность капитала, риск-менеджмент, банковский надзор, кредитный портфель, пруденциальные нормы, цифровые банковские услуги, эффективность банка*

Annotation. *This article examines the theoretical and practical aspects of improving banks' solvency. The study analyzes issues related to enhancing financial stability, effective liquidity management, risk reduction, and strengthening capital adequacy in commercial banks. Special attention is paid to the impact of digital banking technologies, risk management systems, and prudential supervision mechanisms on banking operations. The findings aim to develop practical recommendations to strengthen the stability of the banking system and increase customer confidence.*

Keywords: *bank solvency, liquidity management, financial stability, capital adequacy, risk management, banking supervision, credit portfolio, prudential standards, digital banking services, banking efficiency*

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, moliyaviy tizimning mustahkamligi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning uzluksiz faoliyati ko'p jihatdan bank tizimining samarali ishlashiga bog'liq. Banklar iqtisodiy munosabatlarda vositachi sifatida mablag'larni jamlash, qayta taqsimlash va investitsion jarayonlarni moliyalashtirishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli tijorat banklarining to'lovga layoqatliligi va moliyaviy barqarorligi nafaqat alohida banklar, balki butun iqtisodiyot xavfsizligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishi, mijozlar oldidagi ishonchni saqlashi hamda moliyaviy risklarni boshqarishi zamonaviy bank faoliyatining asosiy talablaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda global moliyaviy bozorlarning o'zgaruvchanligi, inflyatsion jarayonlar, kredit risklarining ortishi va raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayoni banklar faoliyatiga yangi talablarni qo'ymoqda. Bunday sharoitda banklarning likvidligi, kapital yetarliligi va risklarni boshqarish tizimi yetarli darajada samarali tashkil etilmagan bo'lsa, to'lovga layoqatsizlik holatlari yuzaga kelishi mumkin. Bu esa bank tizimida ishonchning pasayishiga, depozitlar oqimining kamayishiga hamda iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun banklarning to'lovga layoqatliligini ta'minlash va uni takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Banklarning to'lovga layoqatliligi ularning aktiv va passivlarini samarali boshqarish, kredit portfelinig sifatini nazorat qilish, likvid aktivlar ulushini yetarli

darajada saqlash hamda prudensial me'yorlarga rioya etish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, zamonaviy bank boshqaruvida risk-menejment tizimlarini joriy etish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish, moliyaviy monitoring va ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirish banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Basel tamoyillari asosida kapital yetarliligini ta'minlash va likvidlik ko'rsatkichlarini monitoring qilish banklarning barqaror ishlashiga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda ham bank tizimini modernizatsiya qilish, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish, ularning kapital bazasini mustahkamlash, kredit risklarini kamaytirish hamda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish orqali banklarning to'lovga layoqatliligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa bank sektorining raqobatbardoshligini kuchaytirish va xalqaro moliya bozorlarida ishonchli hamkor sifatida namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirishning nazariy asoslarini o'rganish, amaliy mexanizmlarini tahlil qilish va samarali takliflar ishlab chiqish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash omillari, likvidlikni boshqarish usullari, kapital yetarliligi ko'rsatkichlari va risklarni kamaytirish yo'llari tahlil qilinadi hamda bank tizimi faoliyatini yanada samarali tashkil etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bank tizimi har qanday mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligi, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy faoliyati hamda aholining pul mablag'lari aylanmasi banklar orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun banklarning barqaror ishlashi, o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi va moliyaviy jihatdan mustahkam bo'lishi iqtisodiy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biridir. Banklarning to'lovga layoqatliligi aynan shu barqarorlikni ifodalovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib, u bankning depozitorlar, kreditorlar va boshqa mijozlar oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida hamda to'liq bajarish qobiliyatini anglatadi.

So'nggi yillarda jahon moliya bozorlarida yuz berayotgan keskin o'zgarishlar, iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya darajasining oshishi va global risklarning kuchayishi banklar faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda banklarning likvidligi yetarli darajada bo'lmasa yoki kredit portfeli sifatsiz shakllantirilsa, ularning to'lovga layoqatsizlik holatiga tushib qolish xavfi ortadi. Bu esa nafaqat alohida bank, balki butun bank tizimining barqarorligiga salbiy ta'sir etadi. Shuning uchun banklarning to'lovga layoqatliligini ta'minlash va uni takomillashtirish masalasi zamonaviy moliyaviy siyosatning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Banklarning to'lovga layoqatliligi bir nechta omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida likvidlikni boshqarish, kapital yetarliligi, aktivlar sifati, risklarni boshqarish tizimi va samarali boshqaruv muhim o'rin tutadi. Likvidlik bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun yetarli miqdorda tezkor pul mablag'lariga ega bo'lishini anglatadi. Agar bankda likvid aktivlar yetarli bo'lsa, u mijozlarning talablarini qondirishga qodir bo'ladi. Shu sababli banklar likvid aktivlar ulushini doimiy ravishda nazorat qilib borishi, pul oqimlarini to'g'ri rejalashtirishi va depozitlar harakatini monitoring qilishi zarur.

Kapital yetarliligi ham banklarning to'lovga layoqatliligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Bank kapitali kutilmagan zararlarni qoplash, moliyaviy risklarni kamaytirish va bank faoliyatini barqaror davom ettirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kapital yetarli bo'lmagan banklar iqtisodiy tebranishlar yoki kredit risklarining ortishi sharoitida tezda moliyaviy qiyinchilikka duch keladi. Shu bois xalqaro amaliyotda Basel standartlari asosida kapital yetarliligini baholash va minimal me'yorlarni belgilash tizimi joriy etilgan. Ushbu me'yorlar banklarni ehtiyotkorlik bilan faoliyat yuritishga undaydi hamda ularning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi.

Banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirishda kredit portfelini sifatli shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Kredit operatsiyalari bank daromadlarining asosiy manbai bo'lishi bilan birga, eng katta riskni ham o'z ichiga oladi. Agar kreditlar qaytmasligi yoki kechiktirib to'lanishi ko'payib ketsa, bankning likvidligi va rentabelligi pasayadi. Shu sababli kredit berishda mijozlarning to'lov qobiliyatini chuqur tahlil qilish, garov ta'minotini to'g'ri baholash va risklarni diversifikatsiya qilish zarur. Zamonaviy bank amaliyotida scoring tizimlari,

moliyaviy tahlil modellari va avtomatlashtirilgan monitoring dasturlari kredit risklarini kamaytirishga yordam bermoqda.

Risk-menejment tizimining samarali tashkil etilishi banklarning to'lovga layoqatliligini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Bank faoliyati turli xil risklar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida kredit riski, likvidlik riski, foiz riski, valyuta riski va operatsion risklar mavjud. Ushbu risklarni o'z vaqtida aniqlash, baholash va boshqarish orqali bank zararlarni minimallashtirishi mumkin. Risklarni boshqarish jarayonida ichki nazorat tizimi, audit xizmati va prudensial nazorat mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida banklarning to'lovga layoqatliligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli bank xizmatlaridan foydalanish ham muhim omil hisoblanadi. Internet-banking, mobil ilovalar, avtomatlashtirilgan to'lov tizimlari va real vaqt rejimidagi monitoring dasturlari bank operatsiyalarining tezkorligi va aniqligini oshiradi. Bu esa xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifatini yaxshilash va daromadlarni ko'paytirish imkonini beradi. Natijada bankning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi va to'lovga layoqatlilik darajasi oshadi.

Banklarni to'lovga layoqatli holatda saqlashda davlatning tartibga soluvchi organlari va markaziy bankning roli ham katta. Prudensial me'yorlar, majburiy rezerv talablari, kapital yetariligi ko'rsatkichlari va likvidlik normativlari banklarning xavfsiz faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Nazorat organlari tomonidan muntazam monitoring va stress-testlar o'tkazilishi bank tizimida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Bu esa moliyaviy inqirozlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirish jarayonida inson omili ham muhim ahamiyatga ega. Bank xodimlarining malakasi, boshqaruv sifati va strategik rejalashtirish darajasi bank faoliyatining samaradorligini belgilaydi. Zamonaviy moliyaviy menejment, korporativ boshqaruv tamoyillari va shaffoflikni ta'minlash bankka bo'lgan ishonchni oshiradi. Mijozlar ishonchi esa bank barqarorligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Likvidlikni samarali boshqarish, kapital yetarililigini ta'minlash, kredit portfelini sifatli shakllantirish, risk-menejment

tizimini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va kuchli nazorat mexanizmlarini qo'llash orqali banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash mumkin. Ushbu chora-tadbirlar bank tizimining ishonchliligini oshirib, mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Banklar qanchalik to'lovga layoqatli va mustahkam bo'lsa, iqtisodiyot shunchalik barqaror va raqobatbardosh bo'ladi.

1□-Jadval

Banklarning to'lovga layoqatliligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

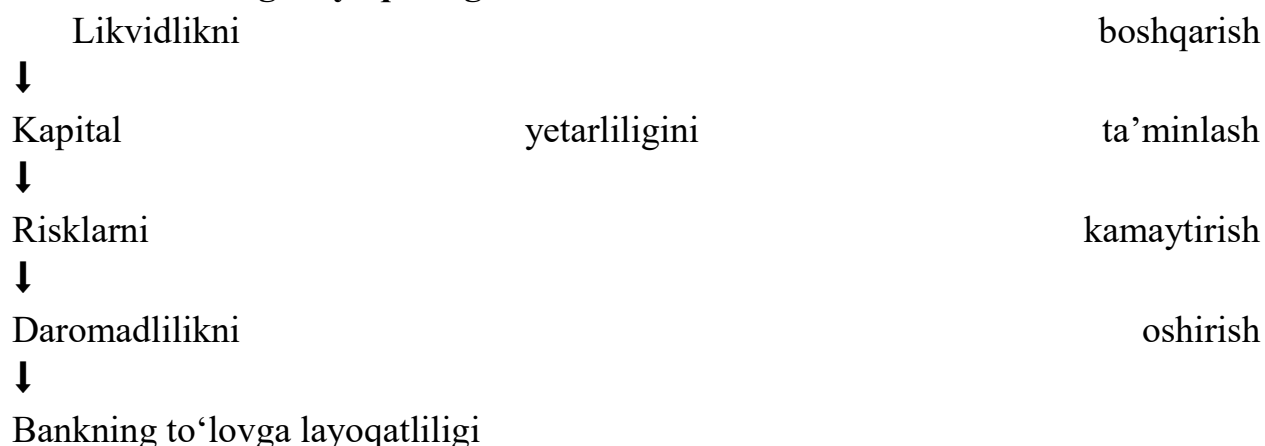
Omil turi	Mazmuni	Bank faoliyatiga ta'siri	Kutiladigan natija
Likvidlik	Tez realizatsiya qilinadigan aktivlar hajmi	Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash	To'lovlarni o'z vaqtida bajarish
Kapital yetarliligi	O'z mablag'lari ulushi	Zararlarni qoplash imkoniyati	Moliyaviy barqarorlik
Aktivlar sifati	Kredit portfelining ishonchliligi	Qaytmas kreditlar kamayadi	Risklar pasayadi
Risk-menejment	Risklarni aniqlash va boshqarish	Yo'qotishlarni minimallashtirish	Barqaror daromad
Raqamli texnologiyalar	Avtomatlashtirilgan tizimlar	Operatsion samaradorlik	Xarajatlar qisqaradi

Jadval tahlili

Jadvaldan ko'rinadiki, banklarning to'lovga layoqatliligi birgina ko'rsatkichga emas, balki bir nechta o'zaro bog'liq omillarga tayanadi. Ayniqsa likvidlik va kapital yetarliligi asosiy himoya mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Aktivlar sifati va risklarni boshqarish tizimi esa bank faoliyatidagi moliyaviy xavflarni kamaytiradi. Zamonaviy texnologiyalar esa operatsion jarayonlarni tezlashtirib, bank samaradorligini oshiradi.

2 □ -Sxema

Bank to'lovga layoqatliligini shakllantirish mexanizmi



Sxema tahlili

Mazkur sxema bank to'lovga layoqatliligi bosqichma-bosqich shakllanishini ko'rsatadi. Dastlab bank likvidlikni ta'minlaydi, so'ng kapital bazasini mustahkamlaydi. Risklar kamaytirilgach daromadlilik oshadi va yakunda moliyaviy barqarorlik yuzaga keladi. Bu jarayon uzluksiz boshqaruvni talab qiladi.

3 □ -Jadval

To'lovga layoqatlilikni baholovchi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Formula yoki mazmuni	Me'yoriy daraja	Ahamiyati
Joriy likvidlik	Likvid aktivlar / qisqa majburiyatlar	≥ 1	Tezkor to'lov qobiliyati
Kapital yetarliligi (CAR)	Kapital / riskli aktivlar	$\geq 8-12\%$	Zararlarni qoplash
Kredit sifati	NPL ulushi	$\leq 5\%$	Kredit xavfsizligi
Rentabellik (ROA)	Foyda / aktivlar	Ijobiy	Samaradorlik
Rezerv darajasi	Zararlar uchun zaxira	Yetarli	Riskni sug'urtalash

Jadval tahlili

Bu ko'rsatkichlar bank moliyaviy holatini real baholash imkonini beradi. Likvidlik va kapital ko'rsatkichlari bankning xavfsizlik darajasini, rentabellik esa faoliyat samaradorligini aks ettiradi. NPL darajasi past bo'lsa, bankning to'lovga layoqatliligi yuqori bo'ladi.

Keltirilgan jadval va sxemalar shuni ko'rsatadiki, banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Likvidlikni samarali boshqarish, kapitalni mustahkamlash, kredit risklarini kamaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va kuchli nazorat tizimini yo'lga qo'yish bank barqarorligining asosiy shartlari hisoblanadi. Mazkur choralar bank tizimiga bo'lgan ishonchni oshirib, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, banklarning to'lovga layoqatliligi moliya tizimi barqarorligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u nafaqat alohida tijorat bankining, balki butun iqtisodiyotning uzluksiz faoliyat yuritishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bank o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishi, depozitorlar va investorlar ishonchini saqlashi hamda moliyaviy risklarga bardosh bera olishi orqali iqtisodiy muhitda barqarorlikni ta'minlaydi. Shu sababli banklarning to'lovga layoqatliligini oshirish va uni takomillashtirish zamonaviy bank boshqaruvining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Banklarning moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan likvidlikni samarali boshqarish, kapital yetarliligini ta'minlash, aktivlar sifatini yaxshilash va risk-menejment tizimini takomillashtirish bilan belgilanadi. Likvid aktivlarning yetarli darajada shakllantirilishi qisqa muddatli majburiyatlarni o'z vaqtida bajarishga xizmat qilsa, kapital bazasining mustahkamligi kutilmagan zararlarni qoplash imkonini beradi. Kredit portfelining sifati va qarzdorlik darajasining pastligi esa bankning barqaror daromad olishini ta'minlaydi. Ushbu omillarning uyg'unlashuvi bankning umumiy to'lovga layoqatliligini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlaridan foydalanish bank operatsiyalarining tezkorligi va samaradorligini oshiradi. Bu esa operatsion xarajatlarni kamaytirish, moliyaviy oqimlarni to'g'ri boshqarish va risklarni o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi. Natijada banklar

mijozlar oldidagi majburiyatlarini barqaror bajarishga erishadi hamda raqobatbardoshligi ortadi.

Shu bilan birga, banklarning to'lovga layoqatliligini ta'minlashda davlat nazorati va prudensial tartibga solish mexanizmlarining ahamiyati katta. Markaziy bank tomonidan belgilangan likvidlik normativlari, kapital yetarliligi ko'rsatkichlari va majburiy rezerv talablari bank tizimining xavfsiz faoliyat yuritishini kafolatlaydi. Muntazam monitoring, audit va stress-testlar orqali moliyaviy xatarlar oldindan aniqlanib, ularning salbiy oqibatlari kamaytiriladi.

Umuman olganda, banklarning to'lovga layoqatliligini takomillashtirish kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Bunda moliyaviy boshqaruvni kuchaytirish, risklarni diversifikatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash hamda samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu choralar bank tizimining barqarorligini oshirib, iqtisodiy o'sish va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shunday ekan, banklarning to'lovga layoqatliligini muntazam ravishda tahlil qilish va takomillashtirib borish bugungi kunning dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamadiyarov Z., Norov A., Haydarov O'. Bank ishi va moliya asoslari (darslik). Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2021.
2. Mamadiyarov Z., Maxmudova M., Kurbonbekova M. Bank ishi (darslik, 1-jild). Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2021.
3. Dolgun, M.H., Mirakhor, A. An Alternative Approach to Liquidity Risk Management of Islamic Banks. Berlin: De Gruyter, 2021.
4. Tata, F. Bank Asset-Liability Management: A Guide to Managing Interest Rate Risk in the Banking Book for Practitioners, Regulators, and Supervisors in the EU. Cham: Palgrave Macmillan (Springer Nature), 2025.